

Az unitárius egyház megújrodása Lázár István püspöksége alatt.

(Folytatás.)

Tordai iskolánk régi; erről Varga Dénes igazgató és a Lázár István püspöksége alatt létesült és épült székelykereszturi gimnáziumról néhai Sándor János igazgató tollából terjedelmes és helyes történelmi adatok alapján nyugvó, becses műveket birunk. Kevés tehát ezekről a mondani valóm. Tordai gimnáziumunknál több kisebb építkezés történt, a rectori ház is 1797-ben újra építettett, mert már eddigi deszkafedelével egészen tarthatatlanná vált. A tordai rectornek, Barabás Dávidnak, jó mellékkereset volt a bor árulási jog, melyet mikor a köri felügyelő gondnokok 1797-ben feljelentettek, kifogásoltak, beszüntetni kértek, a Consistorium kimondja, hogy nem azt várja éppen a gondnokoktól, hogy a tanárok jogait megtámadják, hanem inkább, hogy megvédelmezzék. A rectorra nézve azonban kimondatik, hogy zajos multság és muzsika szó mellett, ne árusítson saját házánál bort senkinek, továbbá az is meghatározatik később, hogy saját házánál csakis saját termésű borait adhatja el. Jellemző ez az egy század előtti állapotokra nézve.

Erre az időre esik Pápainé Gyulay Zsófia és a Zilahi Sámuel alapítvány adománya a tordai gimnázium részére.

A székelykereszturi gimnázium létesülését és építését nagy vajudás előzte meg. Miből indult ki, azt már fennebb láttuk. Tény az, hogy ez iskola létesítése nagy mértékben Lázár István püspöknek és a marosvásárhelyi consistoriumnak köszönhető. Lázár István püspöki vizsgálatai alkalmával jelentékeny összeget gyűjtött ez intézet czéljaira, többször jelent meg az évfárá vizsgákon s különböző differentialis kérdéseket simított el

személyesen. Az építést 1794-ben kezdték meg s 1804-ben végezték be a szomszédságában levő tanári lakással.

A tordai iskola előljárósága aggódott, hogy a sz.-kereszturi iskola létesítésével megesökken tanulóinak száma. Lázár István legyőzte az aggodalmakat. Mindamellet is a székelykereszturi iskolát Keresztur-, Maros- és Fejérvör áldozatkészsége építették föl, a még szükséges összeget a közcassa fedezte; a többi körök felette csekély összeggel folytak be az intézet létesítésére. Abrudbányai Szabó Sámuel volt ez iskolánk létesítésének és építésének lelke, kit Lázár István személyesen iktatott be igazgatói hivatalába. A kereszturi iskola létesítését nagy mértékben előmozdította a II. József alatt tervbe vett normalis iskola felállítása.

Nem volt elég, hogy ezer meg ezer akadály, sőt visszavonás és egyenetlenség húzta-halasztotta az építkezést, még az Udvarhelykör féltékenysége is közbejött. A homoródvidéki ekklésiák és H.-Almás az iskolát H.-Almásra kívánták vitetni, Kereszturnak fekvését, közerkölcsei állapotát s a tanulókra való befolyását súlyos kritikával illették. 1806-ban indul meg az áthelyezés iránti mozgalom, a marosvásárhelyi consistorium némely tagjának támogatásával. A főconsistorium azonban ki mondja, hogy Kereszturt ne bántás, de tegyenek javaslatot, hogy van-e H.-Almásra telek egy iskola és rectori lakás építésére; továbbá gondoskodjanak az építésről, az épületek conserválásáról, a tanulók elhelyezéséről úgy, hogy a vallásközönség gyenge cassája ne vétessek igénybe, s ha e tekintetben H.-Almás és a két Homoród melletti ekklésiák véleménye beérkezik, akkor fog határozni, hogy ne építtessék-e H.-Almásra is még egy iskola, „mert iskolára még tényleg szükség volna“. H.-Almás az építésre előkészületet tesz, de a Consistorium figyelmezteti, előbb adják be a korább kért véleményt s nehogy a közcassa támogatására számítsanak. Nyilatkozat tételre 1810-ben újból sürgősen felhivatnak most már nevezett körből a főconsistoriumban jelenlevő tagok. Minő nyilatkozat történt: nincs leírva, de ezzel a h.-almási gimnázium ügye Lázár István alatt levéttett napirendről. Tanítási, fegyelmi és rendszabályok olyanok voltak, mint kolozsvári főiskolánkban. Ennek mintája után alakult Torda és Keresztur. Egyik iskolából a másikba átmenni a tanuló kénye-kedve szerint, nem volt szabad, csak az esetben, ha elvégezte egyik iskolában az összes osztályokat. Ha az igazgató

elbocsátási bizonyítványt adott egyes, a vezetése alatti iskolában tanulni kezdett tanulóknak, az esetben fel vették a másikba. Kolozsvárról két tanulót visszakísértettek Toroczkóra, mivel elbocsátási bizonyítványok hiányzott, s az igazgatótól közben nyert informatio is az volt, hogy az illetőknek nincs okuk elhagyni a toroczkói iskolát, melyet nem végeztek. Általában gondoskodtak arról, hogy egyik iskolánk a másik tekintélyének ne ártson.

Mikor Kolozsvárra jöttünk tanulásunkat a 6.-ik osztályban tovább folytatni, azt hiszem, velem együtt sokan nem értették, miért ülnek sorrendben elől az addig itt tanult ifjak összesen, azután a Tordán és csak végül a Sz.-Kereszturon tanultak? Most már értem. 1797-ben azt határozta a tordai zsinat, — miután a székelykereszturi gimnázium részére a rendszabályok megalkottattak, — hogy a diákok Kereszturról, mint Tordáról Kolozsvárra jöhetnek tanulásaik tovább folytatására, mehetnek legatioba, ez intézetnek „akadémiákon tanult tanítói professoroknak, a hazában tanultak rectoroknak neveztessenek, s ha a kolozsvári iskolába egy időben, egy leczkéből jönnek tanulók, a tordaiaknak adassék meg a praecidentia“. Ezért ültünk mi kereszturiak még 1879-ben is a 6-ik osztályban a tordaiakon hátul.

Meg kívánom itt jegyezni, hogy egyházköreinkben minden évben gyűjtés rendeztetett a főbb iskolák javára. A begyűlt összeget az esperesek magukkal vitték a zsinatra vagy a kolozsvári főtanácsra s itt átadták illő helyére juttatás végett 1799-ig a generalis notáriusnak, az időtől kezdve pedig a perceptornak (pénztárnok). Az évről-évre begyűlt összeg azonban, nyert adataim szerint, sohasem haladta meg a 200 frtot. Mi volt ez három gimnáziumnak?

Egyházközségeinkben állami, községi, elemi iskolákról az időben nem is szólhatunk. Ilyenek nem léteztek. Mint más felekezeteknek, úgy nekünk is magunknak kellett gondoskodnunk minden egyházközségben népiskoláról. A mint lehetett, a gondoskodás meg is történt, de bizony tagadhatatlanul sok volt a hiány, sok panasz tétetett a consistoriumhoz a tanítók ellen is.

A mit mi ma vasárnapi iskolának nevezünk, lehet neve ujjabb keletű, de az iskolázás lényege nem új s nem is angol

átültetés. Meg volt ez nálunk régen, több száz évvel ezelőtt. Kötelesek voltak a belső emberek Szentgyörgy-naptól Szentmihály-napig minden vasárnap a templomban délelőtt a fiukat, délután a leányokat tanítani s az eredményről évről-évre a jelentést a felsőbb hatóságnak beküldeni. Ennek régen se volt valami nagy eredménye, mert az 1803-iki csikszentmártoni zsinat szigorúan meghagyja a szülőknek és a cselédtartó gazdáknak, hogy a vasárnapi tanítást el ne hanyagoltassák. Erre pedig 1804-ben az ürmösi zsinaton azt jelentik az esperesek mindnyájan, hogy említett határozatnak „a szülők hibájok miatt igen kevés effectuma tapasztaltatott”. A vasárnapi iskolázásról most, egy század múlva sem sokkal mondhatunk többet.

Szóljunk valamit egyházunk alkotmányáról is. 1718-ig egyházunk ügyeit a püspök a körökben az esperesekkel és évenként különböző egyházközségekben tartatni szokott zsinatokkal, melyeknek minden pap, minden mester, cantor és vacans atyafi tagja volt, együtt intézte. A világi elemnek nem sok beleszólása volt az egyház ügyeibe. 1716—18 év erőnket annyira meggyengítette, hogyha a világi elem segítségül nem jő, aligha el nem pusztulunk. A világi elem előnyomulása egyházunk alkotmányának új szervezéséhez vezetett, melyben a papi és a világi egyéneknek egyenlőképp tér nyitott az egyház javáért való működésre. Bár megemlékezés van arról, hogy már 1718-ban állítanak fel főgondnoki állásokat, a valódi szervezés azonban 1729-ben a kissárosi zsinaton történt meg. Nem a formát állította meg egyházunk beillesztvén aztán abba az embereket, hanem az idő, viszonyok, körülmények sőt sokszor egyes emberek figyelembe vételével állapították meg és módosították a formákat. 1729-ben megalakítják a papi és világi rendből álló *Supremum Consistoriumot*. Tagjai hivatalból a püspök és a *Generalis notarius*, a világi nemesek közül kilenczen és a kolozsvári ekkleziának általa választott egy világi tagja. Elnöke a főcurator, a gyűlés különösen országgyűlés idejére hivandó össze akár a főcurator, akár a püspök által. Azonban szükség szerint tanácskozássra akár világi, akár papi-rendből levő más személyek is meghívhatók. Különösen azon kör esperese hivandó meg mindig, a hol gyűléseiket tartják. E még „*ecclesiastico politicum Consistorium*”-nak is nevezett testület határozatainak minden rangú és rendű egyén engedel-

meskedni tartozik; egyetértésnek kell lennie a főcurator és püspök, a papság és nemesség között. Minden zsinatra vagy főconsistoriumra a főgondnok köteles két egyént kiküldeni azzal a czéllal, hogy legyenek ezek segítségére „a papi Consistorium directiojának“. Az esperesek mellé két inspector-curator adatik minden körbe, kiknek kötelességét a zsinat meghatározza. Egyik főkötelességük évenként az ekklésiák számadásait az esperessel együtt megvizsgálni s azokról a főcuratornak jelentést tenni. Hogy tovább mikép fejlődött s főleg, hogy a viszonyok és a körülményeknek megfelelően mikép létesült a Repres. Consistorium, nem lehet a jegyzőkönyvekből határozottan megállapítani. Csak az bizonyos, hogy már 1741-ben a generalis oratori állást is megtaláljuk a püspök és generalis notarius mellett, kinek kötelességévé tétetik, hogy a gyűlések kezdetén és végén imát mondjon, a püspök üdvözlétét és bucsuzását a consistorium nevében viszonzozza s a törvények betartására vigyázzon s a szegény ekklésiák részére az adományokat beszedje. Helyettese a legidősebb esperes. A consistor elnevezéssel már 1645-ben, később 1714-ben találkozunk. Ez elnevezést a zsinat azon tagjaira alkalmazták, kik 1718-ig a belső emberi rendből kikerült zsinati tagokon kívül jelen voltak a gyűléseken, valószínűleg világiak voltak, mert esküt vettek be tőlük. E feltevést igazolja az 1751. évi árkosi zsinat határozata.

Az 1751-iki árkosi zsinat, a zsinat és papszentelés lefolyását szabályozza. Nem sok változtatással ma is ugyanazt követjük. Évről-évre két gyűlés tartatik, egyik Kolozsvárt karácsonytájt, ez a téli Consistorium; a másik a zsinat junius végén vidéken. Ennek helyét a téli consistorium jelöli meg, a püspök hívja össze, de a körülményekhez képest jogában áll a püspöknek helyet és időt is a consistorium megállapodásától eltérően állapítani meg és tűzni ki. Szombati napra meg kell érkezni, a helybeli pap imádkozik a délutáni templomozás alkalmával s kihirdeti az urvacsorát másnapra. Vasárnap reggel a consistorok közül — rendre predikálván — predikál a kin van a sor; urvacsorai beszédet mond, kit a püspök evégre kinevez. A többi predikálásokról a generalis orator tartozik gondoskodni a papi pályára candidáltak közül. A vasárnap délelőtti istentisztelet után megkezdődik a leendő papok vizsgája a püspök helyettesének, mint elnöknek vezetése alatt, vizsgálók a körü-

notáriusok. A vizsgálatok alatt a gyűlés folytatja tárgyalásait. A vasárnap délutáni istentisztelet után a generalis notarius foglalja el az elnöki széket s bucsuzik a püspök, később pedig az esperesek. Csak a generalis és környéki notariusok nem voltak a bucsuzásnak alávetve. A papszentelésről fennebb már szólottam röviden, itt csak azt említem meg, hogy csaknem változatlanul az maradt fenn a mai napig, a mi e tekintetben az árkosi zsinaton megállapított.

Az 1753-iki kénosi zsinat megállapítja a főcurator kötelességeit, mely szerint a püspökkel egyetértőleg kell eljárnia mindenben; a zsinati és főtanácsi gyűléseken köteles megjelenni, vagy pedig maga helyett két oly érdemes egyént kiküldeni, kik az egyház dolgai intézésére teljesen alkalmasak.

Egyházunk szervezetében nagyobb mérvű változásról emlékeztetes az 1778-ban Szentábrahámon tartott zsinat. Itt van szó először tisztán a kolozsvári Representativum Consistoriumról. E zsinat újra kimondja, hogy a főgondnoknak kötelessége a fő Consistoriumi gyűléseken személyesen megjelenni, vagy helyettest küldeni, a mit főgondnokaink olykor-olykor gyakoroltak is. A Méltóságos és Tekintetes jó uraink közül jó belátásuk szerint egyeseket a gyűlésekre meghívni, általában a világiak meghívása az ő kötelessége. A főcurator a kolozsvári Consistoriumba a kolozsvári világi értelmes emberek közül kinevez négyet. E zsinaton választatván meg P. Horváth Ferencz főcuratornak, kimondatik, hogy P. Horváth Miklós urral tarthasson mindenkor Consistoriumot Marosvásárhelyt azokkal, a kiket összehívni jónak lát. Így létesült a Maros-Vásárhelyi Consistorium az ott állandóan lakó és részben hivatalban ott szolgáló kiválóbb világi embereinkből; e Consistorium szükséges volt egyházunkban különösen a tagok jogi ismerete miatt, de idő múlva oda fejlődött, hogy status akart lenni a statusban s Lázár István erélyes és böles fellépése akadályozta meg, hogy szakadást nem idézett elő egyházunkban és ő volt az, a ki mintegy elaltatta a marosvásárhelyi Consistoriumot. A szentábrahámi zsinat rendeli el, hogy a kolozsvári főiskolákhoz inspector curator választassék, mely állásra azonnal megválasztatott Zsuki László, hasonlókép a tordai iskolához is inspector curator rendelését mondja ki. Ez utóbbira nézve megjegyzem, hogy még 1687-ben a kissárosi zsinat két papi gondnokot rendelt a tordai iskolához, u. m. a

tordai és kolozsvári papokat s ezenkívül kimondta azt is, hogy választassék „egy a nemes patronus uraink közül is“. Ezt azonban nem tették meg. A szentábrahámi zsinat kiterjesztette figyelmét a leendő papokra is, midőn utasításul adta, hogy a ki papnak vagy tanítónak nem alkalmas, utasíttassék más *életmódra*, s a candidatusok vizsgálattassanak meg szigoruan s ha nem papnak valók, vettessenek vissza.

Igy álltak az ügyek, mikor Lázár Istvánra szállt elődének püspöki méltósága, a kötelességekkel együtt. Alatta rendszerebb átalakulást látunk egyházunk szervezetében. A főconsistorium tagjai voltak és lettek most a főcurator, a püspök, generalis notarius, generalis orator, az esperesek, kiket a körüi jegyzők helyettesítettek, a kolozsvári, tordai és kereszturi iskolák tanárai, az egyházkörüi jegyzők közül is néhány érdemesebbet beválasztottak consistornak, az egyházkörüi és iskolai gondnokok, kik meg nem jelenhetésük esetén magukat helyettesíttethetik, s egyes világi nemesek közül beválasztott consistorok; ezenkívül a főgondnok által kinevezett két deputatus. Az elnökséget — bár kettős elnökség lett — Lázár István csaknem egészen kezéhez ragadta s azt el sem engedte. A főconsistorium minden évben két gyűlést tartott, télen Kolozsváron és nyáron vidéken — zsinatot. Azonban soha egyetlen gyűlésen is 29 jelen levő tagnál több feljegyezve ninesen. A körüi jegyzők úgy kerültek a consistorok közé, hogy mint vizsgáztatók, jelen levén a zsinaton, kériik 1793-ban, hogy engedtessék meg nekik, mint hallgatónak, a gyűléseken résztvenni. Az engedély megadatott azzal, hogy a kik a gyűlésre be kívánnak menni, tegyenek esküt; később azok, a kik esküt tettek, rendes consistoroknak tekintettek.

A kolozsvári Representativum Consistoriumot csak a maros vásárhelyi consistorium megszünése után rendezték. Sajnálom, hogy e helyen nem adhatok részletes adatokat a m.-vásárhelyi consistoriumról, mely bár sok jó javaslatot adott be és tagadhatatlanul sok jó szolgálatot tett, végül is úgy el kapatta magát, hogy az 1797. évben beadott határozataiban előre is tiltakozott az ellen, hogy a Főconsistorium mást határozzon, mint ők. Lázár István egy terjedelmes — a jegyzőkönyvben ügyesen kivonatolt — beszédben jelezvén, hogy sajnálattal tapasztalta egy idő óta, hogy némelyek egyházunkban szakadást igyekeznek előidézni, a főtanács rosszalást fejez ki a marosvásárhelyi Con-

sistorium iránt s utasítja, hogy tartsa magát mindenkben a szentábrahámi zsinat határozataihoz. Ezután a marosvásárhelyi Consistorium nem ad több életjelt magáról. A kolozsvári Representativ Consistorium pedig 1809-ben úgy szerveztetik, hogy tagjai a püspök, főgondnok, a kolozsvári papok és tanárok, s e környékbeli belső emberek és a főgondnok által Kolozsvárról kinevezett négy világi egyén. Határozat hozatalra 10 tag jelenléte szükséges, négyszer tart gyűlést egy évben március, május, szeptember és november hónapokban.

Egyházköreink azok voltak, mint a melyek Erdélyben ma is léteznek, ugyanazon területtel. Csupán Vargyasnak volt kétes helyzete mindig. Fejérvör mindig magának kívánta, Udvarhelykör sohase eresztette, Vargyas meg nem ment. Ennek is megvolt az oka. A Székelyszékhez tartozó Vargyas nem akart a vármegyeiek közé elegyedni. Az esperesek és inspector curatorok választását a főconsistorium rendelte el. A kör jelölés alapján titkos szavazattal választott s a főhatóság erősítette meg a választást. Esperes helyetteseket a főhatóság nevezett ki. Egyházköri gyűlések kétszer tartattak minden évben. 1790-ben a válóperek kezelése ismét a papság kezébe kerülván, felállítottak az ugynevezett quindenalis székek (papszék), melyek évenként szintén két ízben tartottak rendes ülést. A válópereket a papszékről a partialis elé kellett elsőfokulag felebbezni s harmadfokulag a Főtanácshoz. Az Aranyoskör azonban 1807 ben kéri, hogy a partialishoz való felebbezés töröltessék, mert ott a *törvényekben járatlanok* ítélkeznek. Bár megoszlott e tekintetben a körök véleménye, 1809-ben mégis eltörölték a partialishoz való felebbezést, a mi ezután egyenesen a főtanácshoz küldendő fel, az ugynevezett alpapi székek tagjai is szaporítottak 2 pót és 2 számfeletti taggal.

Egyházközsegeink szervezetében nincs sok változás, csaknem azzal az elrendezéssel bírtak, mint az újabb időben. De gazdálkodás és rendtartás tekintetében sok üdvös intézkedés és rendszabály hozatott a Lázár István püspöksége alatt. 1790-ben, később pedig 1805-ben szigoruan megrendeli a Főconsistorium, hogy az ekklesiák ingó és ingatlan javait eladni a főhatóság engedélye nélkül büntetés és kártérítés terhe alatt nem szabad.

A belső emberek *választására* is rendelkezés történt. Ugyanis az évenkénti búcsuzás sok visszaélésre, áskálódásra s bérlengene-

désre adott okot, annyira, hogy még 1755-ben meghatározottat, hogy ha az egyes ekklesiák nem adják okát, hogy a papot miért nem marasztják, akkor a consistorium az illető papot ott hagyja. Mária Terézia 1778-ban a papmarasztást bár eltörölte, egyházunkban az fennállott mégis 1794-ig, aztán bármennyire kívánta is néhány egyházközség a régi rendet visszaállítani, a Consistorium a kívánságot nem teljesítette. Az egyházközségeknek 1794 óta belső emberekkel való ellátása a következőkép történt. Ifju embereknek, kik kezdetben iskola-mesterek lettek, a kinevezésért a Repr. Consistorium vagy a püspök eszközölte. Egy és ugyanazon körben a régi tanítókat és papokat egyik ekklesiából másba nevezni ki, illetve helyezni át: a partialis gyűlés joga, de a megerősítés a főconsistoriumé volt. Egyik körből valakit egy másikra áthelyezni, kinevezni: ez egyedül a Consistorium joga volt. Általános szabálylá tétetett még 1794-ben, hogy a belső emberi állásokat, mikor lehet, az illető körből kell betölteni a fennebbi eljárás szerint, melyet az 1809. iki főtanács is megerősített.

A belső emberek temetési költségének felét, hogy az egyházközségek hordozzák, a Kereszturkör indítványára 1799-ben mondta ki először a főhatóság, jöllehet ezt jóval megelőzőleg a kolozsvári egyházközség „régí szokás szerint“ kifizette koronként a belső emberek temetési költségeit. A miből a szegény és elaggott belső embereket és özvegyeket segítették, az sok időn át egyedül a zsinatokon begyűlt alig 60—100 frtot kitevő összeg volt. Most jött a Zsuki-féle alapítványból is 5000 frtnak a kamata. 1802-ben még egy alapítvány lép életbe. Vargyasi *Dániel Imre* a reformatus Consistorium által kezelendőleg alapítványt tett úgy, hogy annak kamataiból a négy bevett vallás tagjai közül 20 személy kapjon évente 20—20 frtot. A unitariusoknak 2 személy részesedését engedélyezték. Nehány éven át élveztek is néhányan ebből segítséget, de azután mi lett ez alapítvány sorsa? Nem tudható.

A cultus történetében nem látunk semmi lényegesebb mozzanatot, illetve változást. Az istentisztelet régi sorrendje fentartatott; esketési, keresztelési, temetési, urvaesorai stb. szertartásainkról sincs megemlékezés; a confirmatio pedig sokkal későbbi keletű. A nagypénteki passio eltörlése már 1800-ban indítványoztatik, de nem részesül figyelemben. Az orgo-

náról, mely eddig egyházunkban nem használtatott, csak annyi feljegyzést találunk 1805-ben, hogy a püspök bejelentvén, hogy némely egyházközségeink orgonát akarnak készíttetni, e jelentést a főconsistorium egyszerűen tudomásul veszi. Tény az, hogy néhány egyházközségünk orgonát készített ez idő tájt s azóta használjuk azokat templomainkban. Urasztali edényeink és más szerelvényeink úgy látszik, meglehetősen szegényesek voltak, a miről jellemző feljegyzésünk van 1800-ból. Ugyanis a kormányzék elrendelte, hogy a papok hassanak oda predikációkban és befolyásuk által, hogy egyesek és egyházak adják át a kamarának bizonyos feltételek alatt a háboru költségeire arany- és ezüst-nemüiket. Az esperesek jelentik, hogy a papok e rendeletnek eleget tettek; a mi az ecelesiakat illeti szó szerint ez a jelentés áll: „ezek közül sokaknak ezüst és arany portékájok és edényük nem volna; a melyek pedig vannak, igen kevesek ezek és csak az egy urivaesorának kiszolgáltatására valók, még pedig többnyire olyanok, melyeket különös személyek egyenesen azon szent végre ajándékoztak az ekklesiaknak, ezek is oly keveset érők magokban, hogy a bennük levő ezüstnek árával alig lehetne olesóbb materiából helyettek másokat készíttetni“. . . Hivatkoztak arra, hogy a köznép megbotránkoznék, ha ezeket a kamarának átadnák, a miért is az ekklesiák azt határozták, hogy önként ajánlják magokat arra, hogy az irt végre tartozó, különben is igen kevésből álló, inkább munkájukra, mint materiájukra nézve becses edények helyett ezeknek mintegy váltására készpénzül adnak magok erejükhez mérséklett segedelmeket“. A határozat az, hogy a pénzt gyűjtse össze a püspök és juttassa illő helyére. Ugyancsak éppen ily értelmű feljegyzést találunk Jakab Elek-nél 1810-ből.

Az egyházi élet elég mozgalmas, sőt élénk volt; az áldozatkészség is, tekintve a sok szükös viszonyt és háborus életet, elismerésre méltóan nyilatkozott meg, mind az egyes egyházközségekkel, mind pedig iskoláinkkal szemben. A papság és a nemesség összefogtak s együttesen támogatták az egyházat és vezették a népet. Sajnos, némely helyről és egyes belső emberekről vannak szomorú feljegyzéseink is, különösen a papmarasztással kapcsolatosan felvetődve. Itt az egyik pap turta ki a más helyéből, amott meg a tanító a papot, hogy helyét elfoglalhassa, a miért meghatározta a főhatóság, hogy az ilyen áskálódók és

rágalmazók az illető helyeken állást el nem foglalhatnak és súlyosabb esetekben a szenttársaságból kitaszítottak. A kenyér kérdése régebb időkben is nagy küzdelemre adott okot, sőt egyeseket szentes utakra is ragadott. Az ifjuság erkölcsi élete elég kedvezőnek mondható; a szokásban volt ekklesia követésről nincs sok feljegyzésünk. A kolozsvári tanuló ifjuságot hazafias érzése pár alkalommal nagyobb bajba keverte, midőn a katonasággal összetűzött. Különben a csin, külső tisztaság, rendes öltözködés iránt megvolt a kellő érzeke. Jellemző e tekintetben 1807-ben a zsinathoz beadott folyamodásuk, melyben öltözetük és hajuk viseletére nézve változtatás iránti engedélyt kérnek, szépen fejtegetve, hogy a külső csin ékesíti a lelket is, becsültté teszi mások előtt az embert, már pedig erre az egyház szolgálatában is nagy szükségük van. A szép és indokolt folyamodásra mi természetesebb, minthogy a zsinat a kért engedélyt megadta.

A fegyelmezést illetőleg, rendszeres fegyelmi törvényeink nem voltak. Az egyházközségekben a fegyelmezést a presbyterium, a körökben a papszékek és az egész egyházat, felsőbb iskolákat illetőleg is — a főconsistorium és a püspök gyakorolták. E tekintetben Lázár István és a consistorium is erős kézzel nyultak a dolgokhoz. Főkép a belső emberek fegyelmezését gyakorolták szigoruan. Ha valamely belső ember híveivel összeveszett s tovább mozditását kérte: szerezzon előbb erre ott érdemet, a hol van — ez volt a válasz. De a hívséges szolga sohase zörgetett hiába. A magukat nem belső emberhez illően viselő embereket, minden irtalom nélkül vacantiába helyezték. A felsőbb hatóságról tett kisebbítő nyilatkozatokat, vagy azokhoz intézett folyamodások, iratok tisztességtelen hangját nem tűrték. Ezért első büntetés a felfüggesztés, vacantiába helyezés, sőt a szent társaságból kizárás volt. A felsőrákosi és kilyéni ekklesiát tisztességtelen folyamodásáért megfeddik és büntetéssel fenyegetik, a boldogasszonyfalvi papot, míg ügyének vizsgálata le nem jár, nem bocsátják nyugalomba. Nagy György vacantiába helyeztetik s két ekklesiában soha sem lehet pap s más helyen is — mivel a felsőbb hatóságot megsértette — csak úgy, ha nyíltan az elébe irt szavakkal az egyházat megköveti, reversalist ad s még egy évig vacantiában marad. Szolga Ferencz esperes nem végezte el a rábizott feladatot, a nagyajtai ekklé-

siának kára lett belőle s azt az esperessel megfizettetik. De hasonlókép fegyelmezték a világiakat is. Balla Imre 1794-ben lemond a consistoriusról s egy tisztességtelen levelet ír, kimondják, hogy a letevést érdemli ugyan, de kegyelemből nem zárják ki a consistorok társaságából, hanem a lemondást fogadják el. Árkosi Gelei István a papszéken ócsárlólag nyilatkozik a püspökről, rögtön 100 frt büntetést rónak rá, a mit csak az enyhít, hogy Gelei a papszék előtt nyíltan bocsánatot kér és 25 frt. büntetést azonnal lefizet; a többit kegyelemből megtérése okán elengedik. Általában a Lázár István idejében jól meg kellett gondolni, hogy mit karczol a ludtoll a papírra; mert veszett társaság az, a melyben nincs rend, a hol mindenki csak uralkodni, a maga akarata szerint élni és engedelmeskedni senki sem akar, ez volt a régiektől örökölt jelszó. És Lázár István, meg korának Consistoriuma hamar elbánt az engedetlenekkel. Ők nemesak látták maguk előtt, hanem érvényesítették is az 1730-iki főtanács e határozatát: „ha valaki a társaságnak rendihez magát nem alkalmaztatja, mint tisztátalan tag, a társaságból és annak jogaiból kizárattassék“. A fegyelmezés tekintetében különben maga a kormány is kiterjeszté figyelmét. 1801-től kezdve — bizonyára a Martinovics-féle felfedezett összeesküvés hatása alatt — minden papnak és tanítónak reversalist kellett adnia arról, hogy titkos társaságnak nem tagja, s ha volt, azt elhagyta. E reversalist évről-évre meg kellett ujítani és április végéig a felséghez felküldeni. 1802-ben pedig elrendeltetett, hogy ha valaki egyházi állást foglal el s esküt kell letennie, hivatalos esküjéhez csatolva köteles e szavakat is elmondani: „és valamint, hogy semminemű titkos társaságokba, akár legyenek azok az őfelsége örökös birodalmaiban, akár idegen tartományokban, beavatva nem vagyok; úgy ennek utánna is illetén titkos társaságokba semmi szín alatt magamat nem elegyitem. Isten engemet úgy segéljen“.

Tapasztaltatván, hogy sem a tanintézetek, sem az egyházközségek nem vigyáznak kellően az alapítványi levelekre és más fontosabb irományokra, a levéltárak rendezése 1802-ben munkába vétetett. Minden alapító levelet és fontosabb iratot felküldeni rendelték a Consistorium levéltárába. E rendezést a későbbi kor igyekezett tovább folytatni. Ez úton sok beces adat került Kolozsvárra, melyek hol egyházunk, hol egyház-

községeink és iskoláink történetére vonatkoznak s mely adatok nyilvánosságra jutása nélkül aligha lehet egyetlen egyházközségnek is a történetét megírni. Azaz lehet, de minden ilyen munka csak fölületes és nem biztos alapokon nyugvó becses munka lesz.

Nagyjában, körvonalaiban ezek azok az intézmények, intézkedések, melyek Lázár István 25 évi püspöksége alatt egyházunk megújódását jelentik; ezek alkotják amaz alapot, melyen a jövőnek biztosan lehetett és lehet építeni.

Megjegyzésre méltó az is, hogy Angliában és Amerikában is az unitárizmus megerősödése arra az időre esik, a mikor nálunk Lázár István volt a püspök.

Én hálát mondok az én Istenemnek, és hálás köszönetet egyházunknak, hogy e dolgokkal foglalkoznom teret engedett. Végtelen öröömre szolgálna, ha a régi fénynél új szövétneket gyűjthetnánk, s áldanám a jó Istent, ha megsegítené, hogy ahhoz bármi kevéssel én is hozzájárulhatnék; ha megsegítené, hogy a nagyoktól tanulva, a nagyoktól és nagyokról tanulni másokat is ösztönözhetnék. Sok volt a történelemben és sok volt lelkemben is, melyeket e tárgyról még leírni szerettem volna, de becses türelmükkel már is visszaéltem. Köszönöm a szíves figyelmet; kérem munkámban a támogatást és pályámon mindnyájuknak kedves jóindulatát.

CSIFÓ SALAMON.

Korunk és a biblia.¹

Legyen bármilyen vallásos meggyőződése valakinek, mégis lehetetlen észre nem vennie, hogy a kereszténység egyetemes szent könyvének, a bibliának, a mai korban nincsen olyan nagy befolyása az emberek lelkére és életére, mint volt a régi időben, mikor a katonák a táborban, a rabok a tömlőczőkben és a fejedelmek palotáikban óhajtották e könyv olvasását. Hogy vajjon ez általános jelenség haladás-e, avagy visszaesés az emberiség történetében, azt mindenki maga dönti el magának a saját egyéni hite és világnézete szerint. Azonban a kérdés nem hagyhat közönyösen senkit, a ki az emberiség jólétét és haladását szívéen hordozza s a ki magán kívül még másra is gondol. Vajjon az a könyv, a mely több ezer esztendőn keresztül az emberiség jóratörekvő részének irányító tűje, vezetője volt, a mely évezredekben keresztül a legszebb és legnagyobb jellemeket alakította, csakugyan az előregedés gyengeségeit és a bekövetkező halál előjeleit mutatja-e? Vajjon ez a vezető csillag csakugyan kihülőben van-e, vagy pedig egy olyan nap, a mely elé néha sűrűbb, néha pedig ritkább fellegek is kerülnek, de még sokáig, tán kiszámíthatatlan időkig fog az emberiségnek fényt, melegséget és jólétet kölcsönözni? Ezeknek a kérdéseknek megvizsgálását tűztem ki felavató értekezésem tárgyául azon hitben, hogy a keresztény theologia tanárának e kérdésekben nyíltan számot kell adnia a saját meggyőződéséről még akkor is, ha felfogásának helytelen vagy egyéniségének gyenge volta miatt meggyőződését nem tudja a másokévá is tenni.

Vizsgálódásomnak nagyon kevés haszna lehet azokra, kik a biblia befolyásának hanyatlását a mi korunkban nem ismerik el és még kevesebb azokra, kik e befolyás hanyatlásától előmenetelt, üdvöt várnak. Ez utóbbi állításom természetesen azt

¹ Tanári székfoglaló, 1910. máj. 28.